

Metafysiikka elää ja voi hyvin

S. Albert Kivinen

Riku Juti: *Johdatus metafysiikkaan. Gaudeamus. Helsinki 2001, 395 s.*

Sopivasti vuosituhatosen vaihtumisen merkeissä saimme ensimmäisen suomenkielisen metafysiikan oppikirjan. Tohtori Riku Jutin lähes 400-sivuinen *Johdatus metafysiikkaan* on nimensä mukaan johdatus, joka esittelee erilaisia ajatustapoja ja niistä käytyä keskustelua; se ei pyri tarjoamaan täydellistä systeemiä. Tarkastelutapa on kuitenkin systemaattista ja probleemikeskeistä, ei historiallista eikä yksittäisiin henkilöihin keskittyvää. Pitäisin tätä teoksen ansiona. Jo välttävän filosofisen yleissivistyksen omaava henkilö voi kertoa, että Kreikanmaalla eli taannoin muuan herra Platon, joka esitti 'ideaoppia' ja että hänen oppilaansa Aristoteles esitti kategorioteorian, että Descartes puolusti 'dualismia' jne. Tuollaisella tietämyksellä pärjää tietokilpailuissa, mutta sen omaaminen ei anna takeita ymmärtämisestä. Nuo eminentit miehet (Platon, Aristoteles, Descartes jne.) eivät olleet mitään huru-ukkoja, jotka voidaan siirtää syrjään. ("Onhan meillä internet!") Ne probleemmat, joita he pohtivat, ovat meidänkin probleemmojamme, kaikesta tieteellis-teknisestä edistyksestä huolimatta.

Metafysiikasta on tietysti kirjoitettu kokonaisia kirjastoja, eikä kukaan voi perehtyä kaikkeen materiaaliin. Jutin bibliografia on varsin laaja, ja sitä selailemalla huomaa, että vilkasta metafysiistä keskustelua käytiin viime vuosisadan viimeisilläkin vuosikymmenillä. Arvostelijan on tietysti helppo kerätä sulkia hattuunsa ja sanoa, että se tai tämä teos tai artikkeli olisi pitänyt ottaa mukaan. Jos ryhdyn tuonnempana sulkien keräämiseen, tämä johtuu siitä, että mielestäni erinäisten kirjoitusten huomioonottaminen olisi todella ollut hyödyllistä.

Mitä on metafysiikka?

Jutin kirja jakautuu kahdeksaan lukuun. Ensimmäisen luvun alussa vastataan kysymykseen "Mitä on metafysiikka?" luonnehdinnalla: metafysiikka on filosofian osa-alue, joka tutkii olevan perimmäistä luonnetta. Pitkän pimeän kauden jälkeen on virkistävää kuulla, että Juti pitää metafysiikkaa tieteenä. "Metafyysiset uskomukset tulee oikeuttaa pätevän päättelyn, kokemuksen tai terveen järjen keinoin. Oikeutusprosessin tulee olla julkinen ja siinä esiintyvien päättelyketjujen kenen tahansa riittävän harjaantuneen ajattelijan toistettavissa. Metafysiikassa ei siis pidä vedota mystiseen kokemukseen, jumalalliseen ilmoitukseen tai muihin julkisuuden, toistettavuuden ja arkiajattelun periaatteet rikkoviin menetelmiin. Metafysiikka pyrkii puolueettomaan tietoon tutkimuskohteestaan." Luvussa on lyhyt katsaus metafysiikan historiaan. Katsaus on pakostakin suppea, koska Jutin teos on systemaattisesti painottunut. Esille nousevat Aristoteles, Duns Scotus, myöhäisskolastiikka ja uudella ajalla esiintyneet metafysiikan kriitikot: Hume, Kant ja uuskantilaisuus, pragmatisti Peirce, ja looginen empirismi. Ehkä tavanomaisen kielenkäytön filosofiakin olisi kannattanut mainita, vaikka se onkin nykyään kuollut kuin drontti. Luvun lopussa on muutama sivu tuosta natsien marakatti Heideggerista. Kai hänetkin on syytä mainita, vaikka saksalaiselta kielialueelta löytyisi kyllä mielenkiintoisempiakin ajattelijoita kuten Nicolai Hartman ja hänen ajatuksensa "olemisen dimensioista".

Pienenä huomautuksena voi sanoa, että eräistä vähemmän tunnetuista filosoifeista olisi voinut ilmoittaa ainakin elinvuodet. Saamme esim. kuulla, että Rudolf Göckel oli tietävästi ensimmäinen filosofi, joka käytti yleisestä metafysiikasta nimitystä "ontologia." Mikä mies tämä Göckel oli? Robert Audin toimittama *The Cambridge Dictionary of Philosophy* kertoo, että Rudolf Göckel eli latinalaisittain Goclenius eli vv. 1547-1628. Hän toimi Marburgin yliopiston professorina vuodesta 1581 kuolemaansa saakka. Hänestä käytettiin sellaisia nimityksiä kuin "Marburgin Platon", "kristitty Aristoteles" ja "Euroopan valo". Jutin mainitsema "Crucius" on Christian August Crusius (1715-1775).

Ensimmäisen luvun viimeinen alaluku "Muoto ja materia" nivoo tekstin toiseen lukuun "Looginen muoto", jossa käsitellään logiikan historiaa Aristoteleesta Fregeen ja Russellin kautta uudempiin virtauksiin. Joku voi ihmetellä, mitä tekemistä logiikalla on metafysiikan oppikirjassa. Vastaus: logiikalla on paljonkin tekemistä metafysiikan kanssa. On vanha ajatus, että maailmalla on looginen muoto, joka ilmenee (epätäydellisesti) kielessä ja ajattelussa. Tällöin voidaan kysyä, millainen logiikka ilmaisee loogisen muodon parhaiten. Juti on varmaan oikeassa sanoessaan, että sekä aristoteelinen logiikka että ensimmäisen kertaluvun predikaattilogiikka ovat riittämättömiä.

Olen jo vuosikaudet ollut samaa mieltä ja esittänyt, että Puhtaan Järjen kieli on *ainakin* toisen kertaluvun kvantifioitua predikaattilogiikkaa. Ajatellaan vaikkapa sellaista sosiaalipsykologista trivialiteettiä kuin "Monien ryhmien jäsenet käyttävät yhteistä tunnusmerkkiä viestittääkseen jotakin" (esimerkki on *Metafyysisistä esseistä*). Jos yritämme esittää lauseen kanonisella notaatiolla, joudumme kvantifioimaan paitsi yksilöiden myös ryhmien, tunnusmerkkien, lajien ja propositioiden yli.

"Jäsentyköön maailma olioiksi"

Onko maailmalla sitten looginen muoto? Vanha hyvä realisti Gustava Bergmann sanoi viime vuosisadan puolivälissä suunnilleen näin: jos sanotaan, ettei maailmalla ole loogista muotoa, päädytään materialismiin, nominalismiin ja muihin kauheuksiin; jos sanotaan, että se on meidän ajattelumme luomus, päädytään idealismiin ja muuhun sekoiluun. Jos sanotaan, että "tutkijayhteisö" käsitteellistää maailman, voidaan Genesiksen luomiskertomus panna uusiksi:

Alussa tutkijayhteisö käsitteellisti taivaan ja maan. Maa oli auto ja tyhjä, ja pimeys oli syvyyden päällä, ja tutkijayhteisön jäsenten tohtorinhatus kelloivat vetten päällä.

Tutkijayhteisö sanoi: "Jäsentyköön maailma olioiksi." Ja maailma jäsenyi olioiksi. Ja tutkijayhteisö katsoi työtään ja totesi, että se oli aika hyvä, mutta että siinä oli parantamisen varaa. Ja tuli normaali tiede ja kriisitiede, ensimmäinen paradigma.

Ja tutkijayhteisö sanoi: "Jäsentyköön maailma kentiksi ja prosesseiksi." Ja maailma järjestyi kentiksi ja prosesseiksi jne. Niinhän se kävi, vai mitä? (Sanottakoon varmuuden vuoksi, ettei edellä oleva parodia kohdistu Jutiin).

Avicenna kertoi lukeneensa Aristoteleen Metafyysiikan neljäkymmentä kertaa ennenkuin ymmärsi siitä mitään. Tuntuu, että Jutin kirjan kolmannen luvun, "Olemassaolo" kanssa pitäisi tehdä samoin. Mitä tekstissä sanotaan, on kylläkin selvää ja ymmärrettävää, mutta kokonaiskuvan hahmottaminen on vaikeaa ("lokaali selkeys ja globaali hämäryys", on David Humea joskus luonnehdittu).

Yritän omin sanoin kertoa, millaisia asioita olisi ollut syytä käsitellä kolmannessa (eräitä niistä kyllä sivutaan, mutta huomautuksia joutuu noppimaan sieltä täältä).

1) "Olla"-verbin käytöt (Frege puhui neljästä merkityksestä, mutta voimme varovaisemmin tyytyä puhumaan käytöistä): *kopula* eli predikaation "on" ("Feodora on kissa"), *luokkainklusi* eli subsumptio ("Kaikki korpit ovat mustia"), *identiteetti* ("Tellus on kolmas planeetta Auringosta") ja *olemassaolo* ("On olemassa miljoonaa suuurempia alkulukuja"). Tämä lista ei kuitenkaan ole riittävä. Esim. Lowe ja Wiggins puhuvat *konstitutiosta* ("Is of constitution": "Tämä sormus on kultaa", "Ihmisruumis on solujen kooste"). Jos konstitutio erotetaan identiteetistä, voidaan paljon reduktionistista roskaa pyyhkäistä menemään. Muitakin varianteja löytyy. Ajatellaan esim. lausetta "Olla keltainen on olla värillinen". Tässä ei ole kyse identiteetistä, koska myös olla punainen on olla värillinen; kyseessä on pikemminkin subsumptiolle analoginen, intensionaalinen "on". Broad käytti termiä "conveyance". Ominaisuus F "konveijaa" G:n, jos siitä, että jokin olio on F, seuraa, että sama olio on G.

Olen taipuvainen ajattelemaan, että on myös sellainen kuin *representaation* "on". Kun joku näyttää meille valokuvaa ja sanoo: "Tämä on minun veljeni", sana "tämä" viittaa valokuvaan (tai valokuvan pinnan osaan) eikä puhujan veljeen. G. E. Moore näytti jossakin luennossa sormiaan ja sanoi: "Tämä on minun sormeni", mutta hän teki nopeasti selväksi, että "tämä" viittasi

johonkin, mikä ei ollut sormi vaan enintään sormen pinnan osa.

Ajatellaan Chaplinin filmiä *Diktaattori*. Seuraavat tavanomaisen kielenkäytön väitteet voidaan kaikki tulkita tosiksi:

- a) Chaplin on diktaattori
- b) Chaplin on juutalainen parturi
- c) Diktaattori ei ole (sama henkilö kuin) juutalainen parturi
- d) Diktaattori on Hitler

Chaplin esitti kahta roolia, mikä tekee (a):n ja (c):n tosiksi. Filmin tarinan mukaan diktaattori ja juutalainen parturi olivat eri henkilöitä, mikä tekee (c):n todeksi. Ja (d) voidaan tulkita, että elokuvan diktaattori oli Hitlerin karrikatyyri.

Representaation "on" saa teologisikiin ulottuvuuksia. Kun Luther ja Zwingli aikoinaan keskustelivat ehtoollisopista, Zwingli lausahiti: "Hoc significat corpus meum". Luther naputteli pöytää ja sanoi "Est, est". Kyllähän UT:n tekstissä sanotaan "on", mutta tarkoittaako se identiteettiä?

2) *Ens, unum, aliquid*. Skolastikot puhuivat transsendentaaleista termeistä kuten *ens* (oli), *unum* (yksi), *aliquid* (jokin). Niitä voidaan käyttää eri kategorioissa. Merkitsevätkö ne samaa vai eri asioita? Tässä näyttää todellinen gigantomakhia avautuvan katseellemme. Yksimerkityksisyyden puolella ovat mm. Duns Scotus, Quine ja *Principles of Mathematics* -teoksen Russell, toisella puolella Aristoteles, P. Tuomas Akvinolainen ja *Principia Mathematica* Russell. (Aristoteles esitti, että transsendentaalit eivät ole yksinkertaisesti monimielisiä vaan että ne lausutaan "suhteessa yhteen" (*pros hen*)).

3) Onko erilaisia olemistapoja? Russell puhui aikoinaan eksistenssistä ja subsistenssistä. ("Olemassaolo on vain harvojen olioiden etuoikeus"), saksalaiset filosofit puhuivat reaalisesta ja ideaalisesta olemisesta.

"Mikä on se, jota ei ole?"

Kolmannessa luvussa käsitellään myös olovammaisten eli eksistenssirajoitteisten ongelmaa. Quine nimitti 'Platonin parraksi' (joka tylystyttää Occamin partaveitsen) kysymystä: "Mikä on se, jota ei ole?" Jos sanomme jostakin, että sitä ei ole, 'sen' täytyy näköjään omata jonkinlainen ontinen status, jotta me sanoisimme jotakin mielekäästä.

Sivulla 115 on nokkela huomio. Oletetaan, että joku henkilö kuulee keskustelun, jossa mainitaan erilaisia henkilöitä. Hän tunnistaa eräät romaanihenkilöiksi ja kysyy: "Missä romaaneissa esiintyvät nämä muut henkilöt?" Hänelle vastaan: "Eivät he esiinny missään tarinoissa. Useimmat henkilöt, joista keskustelemme, ovat itse asiassa olemassa." Tässä olemassaolo on näköjään predikaatti, joka voidaan todesti omistaa annetun Universe of Discoursen joillekin muttei kaikille jäsenille. Eksistenssirajoitteisten ongelmaa käsitellään uudestaan modaliteettien metafysiikan yhteydessä (seitsemäs luku).

Kirjan neljäs ja viides luku käsittelevät universaalien ongelmaa. On ilahduttavaa, että Armstrongin sofistikoitunut erottelut pääsevät meilläkin esiin, korvaamaan tuon vanhan tyhjän kolmijaon: nominalismi, konseptualismi, realismi. Vielä kymmenkunta vuotta sitten pimeys oli maassamme niin suuri, että sanoin joskus haluavani rientää joka niemeen, notkohon saarelmaan puhumaan partikularismista eli Stoutin universaaliteoriasta - ei siksi, että uskoisin siihen, vaan siksi, että se oli vaihtoehto, josta ihmiset eivät olleet selvillä. Juti kommentoi eri vaihtoehtoja järkevästi ja toteaa, että *universalio in rebus* ("aristotelismi", "ontinen kommunismi") on terveen järjen mukainen kannanotto. Juti toteaa kuitenkin, että *in rebus* -kannalla on ongelmia toteutumattomien universaalien kohdalla, ja samat ongelmat tulevat esille viimeisessä luvussa, jossa käsitellään luonnonlakia ja kausaliiteettia. - Tässä on ehkä näkökohtia platonismin puolesta. Voidaan myös ajatella, että tyydyttävien vaihtoehto on jokin sekatyypinen teoria. Esimerkiksi muutamia vuosia sitten Suomessa vierailut professori Barry Smith sanoi kannattavansa "barokkiontologiaa", johon kuuluivat sekä universaaliattribuutit että troopit (Aristoteleen *Kategoriat*-teos

saattaisi tukea tällaista vaihtoehtoa).

"Riku-Juti" ja "ei-Riki-Juti"

Parista asiasta minulla olisi huomautettavaa. Sivuilla 147-151 käsitellään kahta erottelua: toisaalta universaali-partikulaari, toisaalta abstrakti-konkreettinen. Juti huomauttaa aivan oikein ettei näitä erotteluja pidä samaistaa (luulen, että olen aikaisempina vuosina tehnyt syntiä tässä asiassa). Juti tiivistää erottelut näin: "Abstraktit entiteetit ovat entiteettejä, joista useamman kuin yhden voidaan ajatella olevan samaan aikaan samassa paikassa. Universaalit puolestaan ovat joko konkreettisia tai abstrakteja entiteettejä, joista jokainen voi myös toistua samaan aikaan eri paikoissa" (s.151). Miten tämä erottelu soveltuu lukiuihin, joukkoihin ja propositioihin, jotka tekijä toteaa abstrakteiksi? Ne eivät ole lokalisoituneita, joten kaksi ei voi olla samassa paikassa samaan aikaan (vrt. s. 150).

Voimme ajatella toista kriteeriä. Usein sanotaan, että universaalit sanotaan eli predikoidaan jostakin, kun taas partikulaareja ei predikoida mistään. Tällä kriteerillä ainakin luokat, propositiot (ja faktat) tulisivat olemaan partikulaareja. Ei luokkaa predikoida vaan luokkaan kuuluminen, kuten jo G. E. Moore teki selväksi teoksessaan *Some Main Problems of Philosophy*. Predikoidaanko lukuja, saa tässä jäädä avoimeksi. - Olisi ollut toivottavaa, että Juti olisi uhrannut yhden luvun tai ainakin muutaman sivun abstrakteille entiteeteille. Paljonko niitä on hänen mielestään syytä olettaa?

Erik Stenius on mielestäni aiheettomasti sijoitettu huonoon seuraan, strutsinomialistien joukkoon (ss. 167-170). Juti kirjoittaa: "Steniuksen näkemyksiä voidaan myös arvostella samaan tapaan kuin edellä Armstrong Quinen näkemyksiä. Näyttää siltä, että Stenius antaa predikaateille 'valtaa ilman vastuuta'. Hän sanoo, että predikaatti tai ominaisuus on perusta, joka mahdollistaa olioiden jakamisen luokkiin" (s. 170). On ehkä valitettavaa, että Stenius käytti sanaa "predikaatti" kahdessa merkityksessä, toisaalta tarkoittaen kielellisiä, toisaalta ontisia predikaatteja (kvaliteetteja ja relaatioita). *Onttiset* predikaatit ovat luokitusperusteita (*fundamenta divisions*); oliot voidaan jakaa keltaisiin ja ei-keltaisiin, tapiireihin ja ei-tapiireihin, Riku Jutiin ja niihin, jotka ovat muuta kuin Riku Juti. Stenius oli käsittäkseni mallittainen käsiterealisti, jota ei pidä teljetä strutsitarhaan.

Tibblesin häntä

Kuudennessa luvussa pääsemme substanssikysymyksiin, eli substanssin ongelmiin. Tekstissä on paljon asiallista asiaa, mutta pari kysymystä jää vaille vastausta:

(1) Eräät partikulaarit mutteivät kaikki, ovat substansseja. Muut ovat *aksidensseja*, partikulaareja, jotka ovat joissakin muussa mutta joita ei predikoida mistään, kuten Stagiriitti meitä opetti. Aksidenssit muodostavat kirjavan ja vaikeasti luokiteltavan ryhmän: reiät, solmut, laskokset, varjot, jälkikuvat, kimallukset jne. Reikä on jossakin (esim. sukassa). Aivastukset lähtevät jostakin, varjot projisoituvat jostakin johonkin. Aksidensseista olisi ollut mielenkiintoista lukea lisää.

(2) Onko syytä ajatella, että substanssiuniversaalit (lajit, suvut, ja sortit) muodostavat oman *sui generis* kategoriansa, jota ei voi assimiloida kvaliteetteihin? Näin ajateltiin skolastisessa traditiossa, jossa universaaleja koskeva keskustelu liikkui etupäässä spesiesten ja genusten ympärillä. Olisi ollut mielenkiintoista kuulla Jutin mielipide tästä asiasta.

Kuudennen luvun kuudes alaluku "Perinteisen substanssin ristiriitaisuudesta" sisältää ajatuskulkuja, jotka eivät minusta ole vakuuttavia. Perehtyminen E. J. Lowen kirjaan *Kinds of Being*, erityisesti sen viidenteen ja kuudenteen lukuun, olisi ollut hyödyllistä. Tarkastellaan Lowen esimerkkiä: On Tibbles-kissa, jolla on häntä. Häntä on Tibblesin osa. On toinen osa, jota voimme kutsua "Tib":

(T) Tib = Tibbles-Häntä

Lowen mukaan tässä ei päde kouluaritmetiikka, emmekä voi päätellä:

(T') Tibbles = Tib+Häntä

Jos Tibbles menettää häntänsä, niin, jos hyväksymme (T'):n, olemme vaikeuksissa: ennen katastrofia Tibbles Tib, katastrofin jälkeen Tibbles näyttää olevan sama kuin Tib (eihän Tibblesillä ole enää mitään osaa, joka olisi erillinen Tibistä). Miksi, kysyy Lowe, meidän pitäisi olettaa, että Tib tai Tib+Häntä on kissa? Katastrofin jälkeen Tib on avaruudellisesti erottamaton Tibblesistä, mutta tästä ei seuraa, että Tib olisi kissa. Ei edes Tib+Häntä ole sama kuin Tibbles. Mikä sitten on Tib+Häntä? Lowe erottaa erilaisia kokonaisuuksia. Ajatellaan kivikasaa, jossa on, sanokaamme, 34 kiveä. Tuo kokonaisuus on Lowen termein *aggregaatti*: osista koostuva kokonaisuus, joka voidaan laskea yhdeksi, mutta joka on olemassa vain niin kauan kuin nuo osat (kivet) ovat yhdessä. Jos kivet heitellään hajan hajan luontoon, kasaa ei enää ole, mutta yksittäiset kivet ovat edelleen olemassa. Nuo kivet muodostavat summatiivisen objektin eli *kollektiivin*, jonka osien ei tarvitse olla yhdessä. Kollektiivi ei tietenkään ole sama kuin kivien *luokka*, sillä luokat ovat abstrakteja, kollektiivit konkreettisia. Olisiko kollektiivi sitten sama kuin osiensa *mereologinen* summa? Tuskin. Ajatellaan, että kaikki kivet tai jotkin niistä hakataan sepeliksi. Noiden sirpaleiden mereologinen summa on edelleen sama, vaikkei kiviä enää olekaan.

Kollektiivien ja aggregaattien lisäksi Lowe mainitsee kolmannen lajin kokonaisuuksia, *integraatit*, joiden tyypillisiä edustajia ovat elävät eliöt. Integraatit ovat koosteisia objekteja, jotka eivät ole identtisiä minkään osiensa summan kanssa eikä minkään aggregaatin kanssa, joka koostuu osiensa summasta. Integraatissa osat voivat vaihtua ja kokonaisuus säilyä samana (Elävän olion osat "osallistuvat samaan elämään", kuten John Locke luonnehti asiaa). - Nämä näkökohdat pyydän nöyrimmiten ottamaan huomioon jatkokeskustelussa.

Kirjan kaksi viimeistä lukua käsittelevät modaliteettien metafysiikkaa ja siihen liittyvää mahdollisten maailmojen semantiikkaa sekä - viimeisessä luvussa - luonnonlain ja kausaliteetin ongelmia.

Tärkeä aluevaltaus

Olen esittänyt joitakin varauksia ja maininnut asioista, joita olisi voinut käsitellä. Kokonaisuutena voi kuitenkin sanoa, että Jutin kirja on tärkeä aluevaltaus, joka ansaitsee saada paljon lukijoita. Toivottavasti se myös inspiroi kommentaareja, joissa jäljelle jääneet valkoiset läiskät tulevat kartoitetuiksi.

Joku lukija saattaa ihmetellä, miksei Juti sano mitään sellaisista perinteisistä metafysisistä kysymyksistä kuin Jumalan olemassaolo tai sielun kuolemattomuus. Vastaus: Juti keskittyy yleiseen ontologiaan (*ontologia generalis*). Rationaalinen teologia, psykologia ja kosmologia laskettiin spesiaaliontologiaan.

KIRJALLISUUTTA

Loux, Michael J. (1978): *Substance and Attribute*. Reidel Dordrecht ym.

Loux, Michael J. (1998): *Metaphysics. A Contemporary Introduction*. Routledge. London & New York.

Lowe, E. J. (1989): *Kinds of Being. A Study of Individuation, Identity and the Logic of Sortal Terms*. Aristotelian Society Series. Vol 10. Basil Blackwell. Oxford.

Wiggins, David (1980): *Sameness and Substance*. Basil Blackwell. Oxford.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti emeritus.